

Klió 2005/2.

14. évfolyam

HISTORIOGRÁFIA ÉS TÖRTÉNELEMELMÉLET

„A történelem pokoli dolog. Nagyon tud fájni”. A rabszolgaság megítélése

Nagy jelentőségű, az amerikai történelem keretein messze túlmutató cikket publikált *Ira Berlin*, a Marylandi Egyetem Történelmi Intézete történész professzora a *Journal of American History* hasábjain, amelynek eredeti változata a Gettysburg College Polgárháborús Intézete által minden esztendőben november 19-én – Abraham Lincoln gettysburgi beszédének évfordulóján – megtartott Fortenbaugh-előadás keretében hangzott el. Tanulmányában Berlin azt feszegeti, mennyiben különbözik egymástól a hivatásos történészek által képviselt történelem, és a zömmel laikusok által ápolat történelmi emlékezet; a kettő interakcióját veszi nagytól alá az amerikai történelem kétségtelenül legtöbb vitát kiváltó jelensége, a társadalmi igazságosság kérdését újra és újra felvető rabszolgaság intézménye kapcsán.

Az 1960-as évek polgárjogi mozgalma óta nem volt olyan érdeklődés tapasztalható az Egyesült Államokban a rabszolgaság iránt, mint az utóbbi egy-két évben. Négy nagyszabású mozifilm készült (Dicsőség, Amistad, Adanggaman és Rabszolgalelkek), amelyek sikerén felbuzdulva a televíziós csatornák is felfedezték a témát: Az Afrikaiak Amerikában című négyrészes televíziós sorozat, és az HBO Emlékek láncok nélkül címmel vetített sorozata egyaránt nézők millióit vonzotta a képernyő elé. Mindezek mellett rádióműsorok és hangos könyvek egész sora látott napvilágot, amelyek közül kiemelkedik A Rabszolgaságra emlékezve címet viselő, a Marylandi Egyetem, a Smithsonian Intézet és a washingtoni Kongresszusi Könyvtár együttműködésével fémjelzett műsor, amelynek készítésében maga Berlin is részt vett.

Az afrikai-amerikaiak polgárháborús szerepvállalását több emlékmű is megőrökíti. A híres 54-ik Massachusetts-i Gyalogezred fekete katonáinak állít emléket a washingtoni Nemzeti Galériában kiállított Augustus Saint-Gaudens fríz. Nemrégiben készült el az afrikai-amerikai polgárháborús katonák emlékműve az amerikai fővárosban, amelyre a vietnami háború veteránjainak emlékműve mintájára több mint kétszáz ezer katona és tengerész nevét vésték fel. (Többségükben korábbi rabszolgákról van szó, azonban azok a fehér tisztek is szerepelnek rajta, akik fekete ezredek élén szolgáltak. Így több magyar nevet is felfedezhetünk, pl. Zsulavsky László, Csemelyi József és Toplányi Sándor ezredeseiként.) Az Amistad foglyainak emlékműve a connecticuti New Haven városháza előtt áll, magát a hajót pedig Mystic Seaportban állították helyre. A kanadai Ontario Windsor nevű kisvárosa a kanadai-amerikai határon állított emlékművet a Földalatti Vasútvonalra emlékeztetve, míg az Ohio állambeli Cincinnati-ben Nemzeti Földalatti Vasútvonal Szabadság Központ kezdi meg hamarosan működését. (A Földalatti Vasútvonal titkos abolícionista szervezet volt, melynek tagjai – a „kalauzok” – a déli rabszolgák – az „utasok” – északra, gyakran Kanadába szökésében segítettek.) További múzeumok létesítését tervezik Fredericksburgben, Charlestonban és Washingtonban. Egyedül az elmúlt esztendőben mintegy hatvan tudományos igényű könyv látott napvilágot, amely a rabszolgaság valamely aspektusát vizsgálta, a népszerű irodalmi művek számát illetően pedig még becslések sem állnak rendelkezésre.

A rabszolgaság kérdése azonban nemcsak a közvéleményt, illetve a történelemmel hivatásból foglalkozókat izgatja, a napi politikában is felbukkan időről-időre. Az előző elnök, Bill Clinton korán felismerte politikai jelentőségét, s a mai napig heves vita zajlik arról, pontosan mit is mondott 1998-ban egy, a sajtó részéről nem különösebben nagy érdeklődésre számot tartó látogatása során egy nyugat-afrikai, korábbi rabszolgákat foglalkoztató üzemben, Gorée-ben. Sejtethető azonban, hogy Clinton hivatalosan bocsánatot kért az amerikai kormány nevében a rabszolgaság intézményéért, hiszen a konzervatív kongresszusi tagok dühödten követelték a bocsánatkérés visszavonását. George W. Bush öt évvel később szintén látogatást tett Gorée-ben, s a rabszolgaságot a „történelem egyik legnagyobb büntetése” nevezte – az aktivisták azonban élesen támadták, mivel nem erősítette meg az állítólagos korábbi elnöki bocsánatkérést.

A kérdés a bírósági tárgyalótermekbe is bekerült. Azzal a perrel, amelyet az Aetna biztosító ellen indítottak, amiért rabszolgatulajdonra is kötött biztosításokat, hasonló perek sora vette kezdetét, s a kaliforniai törvényhozás kötelezte a biztosítótársaságokat, hogy nyilatkozzanak, kötöttek-e biztosítást rabszolgákra. Mindezek hatására az egyik legrégebbi észak-amerikai lap, a Hartford Courant hivatalos bocsánatkérést jelentetett meg, amiért rabszolgavásárok hirdetéseit is közölte hasábjain, s eddig példátlan módon 79 oldalas vasárnapi mellékletet adott ki a rabszolgaság connecticuti történetéről. Nem véletlen tehát, hogy bankok, vasúttársaságok és gyártulajdonosok tucatjai készülődnek az ellenük indítandó perekre, s hogy a rabszolgák leszármazottainak adandó esetleges anyagi jóvátétel kérdése is több kongresszusi meghallgatás, könyv, konferencia témáját képezte.

Meglehetősen ritka az Egyesült Államokban, hogy az emberek ilyen intenzitású érdeklődéssel fordulnak országuk történelme felé, s a huszadik század jelentős részében a rabszolgaság sem kapott elegendő nyilvánosságot. Az amerikai történelem azonban – állapítja meg Berlin professzor – nem érhető meg a rabszolgaság intézménye nélkül. Az amerikai gazdaság a rabszolgákkal természetesen növényi kultúrára (dohány, rizs, cukor, végül pedig gyapot) alapult, s a gyarmatokra áramló tőke alapozta meg annak az infrastruktúrának a kiépítését, ami az amerikai gazdasági siker kulcsa lett. Az ebből származó jövedelem garantálta a rabszolgatartó osztály megkerülhetetlenségét, amikor az új szövetségi kormányzat megalapításáról volt szó 1789-ben, s nem véletlen, hogy az amerikai polgárháborúig az elnökök többsége – így George Washington, Thomas Jefferson és Andrew Jackson is – ennek az osztálynak a képviselője volt, általában nem is jelentéktelenek. Szerepük tehát mindenképpen központi volt az amerikai kultúra és az amerikai társadalom értékeinek alakításában.

Önmagában azonban ez nem nyújt elegendő magyarázatot a történelem iránt megnőtt érdeklődésre. Sokkal inkább arról van szó, hogy a Du Bois által a huszadik század központi problémájának nevezett, s gyorsan a huszonegyedik századra is áterjedő rasszizmus a rabszolgaság intézményén alapult. A rabszolgaság egyfajta közös „nyelvű” vált, amelyen beszélni lehet a faji kérdésekről egy olyan társadalomban, ahol ez különösen problematikus; a rabszolgaságon át szembenézhetnek az amerikaiak –

feketék és fehérek egyaránt – azzal az egyáltalán nem felemelő jelenséggel, hogy a mai életben a faji hovatarozás kérdése igenis jelen van, legyen szó akár a munkaerőpiacról, az oktatásról, vagy az egészségügyről. Ezáltal a rabszolgaság egyfajta metaforává vált: a kudarcé, hogy a rasszizmus kérdésével súlyának megfelelően foglalkozzanak. Mindezek mellett a rabszolgaság témája közös nevezőt jelenthet az afrikai-amerikai számára, származzanak valóban Afrikából, Brazíliából, esetleg Haitiről. (Míg 1960-ban száz feketéből kevesebb, mint egy volt bevándorló, 2000-ben már minden huszadik afrikai-amerikai valamilyen más országból vándorolt az Egyesült Államokba.) Történelmi tapasztalatuk sok hasonlóságot mutat, s ez segíthet áthidalni meglévő kulturális különbségeiket, talán lehetővé téve számukra, hogy a politika partvonalára kerüljenek.

Egyáltalán nem könnyű azonban szembenézni a sokszor elevenbe hasító történelmi tényekkel. Ahogyan Savannah városának egyik fekete képviselője fogalmazta meg egy tervezett emlékmű felavatása kapcsán: „Nem szeretném, ha minden alkalommal erre kellene emlékezniem, amikor csak ránézek. A történelem pokoli dolog. Nagyon tud fájni.”

Valóban, a rabszolgaság témája egyesek számára dühöt, bosszankodást jelent, míg mások számára természetesen megaláztatást és szégyent. Az amerikaiak 140 esztendővel a rabszolgaság eltörlése után sem tudják pontosan, hogyan közelítsék meg a rabszolgaság kérdését, bár ennek szükségességét ösztönösen érzik. Ezen a ponton jelent komoly problémát a rabszolgaság párhuzamos jelenléte a történelemben és a történelmi emlékezetben. A történészek újabb generációja számára a rabszolgaság egyre kevésbé csupán az amerikai polgárháború okozati vizsgálatában kap szerepet, hanem globálisan kezelik a kérdést, nem csupán a déli államok, az egykori Konföderáció területére koncentrálva. Ezáltal összehasonlító elemzések tárgyát képezi az amerikai és például a brazil rabszolga-kereskedelem, a New Orleans-i és a havannai rabszolga-felszabadítólevelek kibocsátásának gyakorlata stb., ami azonban korántsem jelenti az amerikai „különös intézmény” egyedi sajátosságainak – az őshonos rabszolganépeség korai kialakulása, a faj fogalmának különféle értelmezései, s természetesen a rabszolgák különösen nagy véráldozattal járó emancipációja – tagadását.

Ira Berlin a történelem definiálásakor a múltat egy külföldi országhoz hasonlítja, amelyet nem saját országunk – a jelen – elvárásainak megfelelően kell vizsgálnunk, hanem saját összefüggéseinek rendszerében kell újra felépíteni, anélkül, hogy korunkkal összekevernénk. Abban pedig nagyjából mindenki egyetért, hogy ez teljes egészében nem sikerülhet, hiszen a múltnak vannak olyan részletei, amelyek soha nem kerülnek napvilágra – ez teremt jogalapot a történészek vitáinak, s ad kenyeret a történelemmel hivatásszerűen foglalkozóknak.

Ha a történelem szkeptikus, vitatott és feltétlenül az általános összefüggéseket keresi, a történelmi emlékezet ezeknek szöges ellentéte. A történelmi emlékezet szelektálva hívja életre a múltak egy-egy részletét, anélkül, hogy valamiféle egyetemességre törekedne. A rabszolgasággal kapcsolatban tehát azt vizsgálja, mi történt *saját* népeimmel, *saját* családommal, esetleg *saját* magammal. A történelmi események mindebben azt a célt szolgálják, hogy az egyént ért igazságtalanságok elítéltesse. A társadalmi igazságkeresés folyamatában a történelmi emlékezet fontos hajtóerővé válik azáltal, hogy az egyént érinti ilyen intenzíven. Ha a bűnösöket már nem is lehet megbüntetni, a rabszolgaság szenvedőinek emléke azt követeli meg, hogy a tagadókkal felvegyék a harcot, s a képmutatókat is leleplezzék. S a legfontosabb: ne engedjék, hogy a különös intézmény emléke a feledés homályába vessen!

A történelem és a történelmi emlékezet egyaránt a rabszolgaság témájáról beszél: az Afrikából származó emberek hosszú amerikai „fogságáról”, ám mindezt eltérő módon teszik. A történész szakma és a laikusok párbeszéde pedig, amely most e kérdés kapcsán az Egyesült Államokban kibontakozott, egészen rendkívüli, bár az hamar bebizonyosodott, hogy e két csoport elvárásai igencsak eltérnek egymástól. Az egyszerű emberek szemében a történészek csak az időt vesztegetik, amikor „egyértelmű tények” hátterét kutatják, sokszor elveszve a látszólag jelentéktelen részletekben. Sokszor ennek a rosszul megírt könyvek, a homályos, nehezen követhető szakzsargon, vagy éppen az alkalmazott, túlzottan szűk értelmezés az oka, ám nem ritkán sajnos díjnyertes munkák is áldozatul esnek a közvélemény bizalmatlanságának, s csak a szakemberek körében találnak elismerésre. Ez talán az oka, hogy az egyetemi könyvkiadók alig néhány száz kötetet tudnak eladni, míg a népszerű történelmi programokat sugárzó History Channel milliókat vonz a képernyők elé. A történelem és a történelmi emlékezet tehát nem egészítik ki jól egymást, képviselőik gyakran elbeszélnek egymás mellett, s az esetek túlnyomó többségében a kölcsönös tisztelet is hiányzik.

Berlin üzenete az a történészek és a történelem iránt felelősen érdeklődők számára, hogy próbálják meg ötvözni a történelmet és a történelmi emlékezetet, hiszen ez utóbbi mellé társuló érzelmek segíthetnek egy olyan kollektív múltat létrehozni, amely tiszteli elődeinket, ugyanakkor nem huny szemet a múlt és a jelen között tagadhatatlanul meglévő kapcsolat fölött sem. Ehhez arra van szükség, hogy a történelmi tények próbájának tegyünk ki a történelmi emlékeket, s az azokat kísérő indulatokat fűkezzük meg a történelem eszközeivel. Ilyen módon lehet csak olyan múltat létrehozni, amely egyszerre méltó a visszaemlékezésre és végre-valahára lehetővé válhat a jelentől való elvonatkoztatás is.

Ira Berlin: American Slavery in History and Memory and the Search for Social Justice (Az amerikai rabszolgaság a történelemben s a történelmi emlékezetben; a társadalmi igazság keresése). *Journal of American History*, 2004. március, 1251–1268.

Vida István Kornél